

Viipuri sota-ajan runoudessa

Tilapäisrunouden kukoistus

Viipuria on runoudessa kuvattu kautta aikojen. Eräiden keskiaikaisten runokronikoiden ohella voidaan mainita Ruotsin suurvalta-ajan edustajan Olof Hermelinin latinankieliseen runosarjaan *Hecatompolis Svionum* (Ruotsalaisten sata kaupunkia) sisältyvä runo ”Viburgum”, jossa esitettiin sittemmin niin usein toistunut ajatus kaupungista torjumassa Venäjää. Samoin voidaan mainita viipurilaisyntyisen barokkirunoilijan Jacob Fresen Kaarle XII:n kotiinpaluuta käsittelevään, Tukholmassa 1715 pidettyyn runopuheeseen sisältyvät kymmenen säkeistöä Viipurista ja monipuolisen viipurilaisen virkamiehen Jaakko Juteinin ”Höyry-laiwa Wiipurissa 1839”. Näille ja muille varhaisille Viipuri-runoilijoille oli tyypillistä kaupungin saavutusten kuvaaminen ja asettaminen kaikin tavoin positiiviseen valoon, vaikka Viipuria ja sen asukkaita on kuvattu myös satiirisesti.

Eino Leinon kokoelmassa *Painuva päivä* (1914) on runo ”Viipurin vartio”, jossa tuodaan esille sittemmin monta kertaa toistetut kuvat Viipurista vartiosta ja lukkosta. Runon mukaan Viipuri on ”kuin kallio meressä”; niin kauan kuin kaupunki seisoo, seisoo myös maa. Jo sitä ennen Leino oli runossaan ”Karjalan kannas” (kokoelmassa *Tähtitarha*, 1912) nähnyt koko Karjalan vartiopaikkana ja rajana. ”Viipurin vartiosta” on eräitä säkeitä painettu motoksi vuonna 1941 ilmestyneeseen, varsin laajan levikin saaneeseen kirjaan *Viipurin viimeiset päivät*.¹ Merkittävä osa Viipuri-aiheisesta runoudesta onkin peräisin toisen maailmansodan ajalta; sodan jälkeen puolestaan kirjoitettiin kaupunkia muistelevia runoja. Ne kaikki ovat osa runsaasta Karjala-aiheisesta runoudesta.² Karjala oli karelianistien toiminnan tuloksena saanut tietenkin myös runollista hohdetta eräänlaisena osin eksoottisena, osin idyllisenä seutuna.³ Tällöin korostui nimenomaan maaseutu. 1800-luvun lopun karelianismin perintö jatkui 1900-luvun runoudessa, jossa kuitenkin myös kaupungilla on tärkeä asema.

Viipuri-aiheinen runous on kiinteässä yhteydessä kaupungin erilaisiin muistomerkkeihin ja niihin liittyvään symboliikkaan. Viipurilla oli vuosisatainen historia ja sen mukaisesti lukuisia historiallisia monumentteja – tunnetuimpana tietenkin linna. Kuitenkin juuri maailmansotien välinen aika muodostui muistomerkkien symbolisen merkityksen kannalta tärkeäksi, sekä

niiden säilyttämisen että unohtamisen ja suoranaisen hävittämisen kannalta. Aapo Roselius on muistuttanut siitä, miten etenkin historiantutkija Kaarlo Soikkeli ryhtyi heti sisällissodan – hänelle se oli vapaussota – jälkeen keräämään siihen liittyvää aineistoa ja ajamaan sotamuseon perustamista Viipuriin, joskin hanke jäi tuolloin toteutumatta.⁴ Roselius on tuonut esille myös, miten Soikkeli ehdotti kaupungin venäläis-sotilaallisen ilmeen hävittämistä. Tähän kuului Tervaniemellä olleen keskeneräisen ortodoksisen kirkon hävittäminen, venäläiselle koulukorttelille tuli löytää uusi tarkoitus ja venäläiset kasarmit purkaa sekä Pietari Suuren patsas hajottaa osiin ja lähettää Venäjälle; Soikkelin mielestä Venäjän hallitus oli pystyttänyt patsaan ”historiallisessa ilkeydessään”.⁵ Etenkin Pietari Suuren patsaalla oli monitahoiset vaiheet sisällissodan jälkeen.⁶ Pyrkimyksessä hävittää venäläisen ajan rakennuksia ja patsaita oli kyseessä tyypillinen *damnatio memoriae*. Vastapainona venäläisajan muistomerkeille kaupunkiin hankittiin uusia muistomerkkejä. Tunnetuin esimerkki on Pietari Suuren patsaan jalustalle pystytetty Gunnar Finnen klassistisesti tyylielty Suomen leijona Suomen itsenäisyyden muistoksi.⁷ Toisaalta Ruotsin vallan ajan muistomerkkejä ei vaadittu hävitettäväksi; niitä suvaittiin aivan ilmeisesti vastapainona venäläiselle ajalle.

Seuraavassa tarkastellaan toisen maailmansodan aikaista Viipuri-aiheista runoutta tilapäis- eli tilannerunoutena erityisesti Viipuriin liittyvien toistuvien elementtien, kuten teemojen, motiivien ja symbolien eli niin sanottujen kirjallisten toposten kannalta. Samoin tarkastellaan sitä, mitä eri ajoilta peräisin olevia historiallisia monumentteja runoudessa nostettiin esille, sillä sota-aikana kirjoitettu runous osallistui omalta osaltaan Viipurin historiallisen merkityksen korostamiseen ja sen muistomerkkien kuvaamiseen. Mukana on sekä runokokoelmissa että johtavissa sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneitä runoja. Oman lukunsa seuraavassa saa neljä useita Viipuri-aiheisia runoja kokoelmissaan julkaissutta runoilijaa, ikäjärjestyksessä Emil Zilliacus, Aaro Hellaakoski, Unto Kupiainen ja Eeva-Liisa Manner, minkä jälkeen siirrytään lehdissä ilmestyneisiin yksittäisiin runoihin. Perspektiivin saamiseksi viitataan myös muutamiin sotien välisenä aikana ja sodan jälkeen kirjoitettuihin Viipuri-aiheisiin runoihin. Kiinnostavan lisänäkökohdan toisivat runokokoelmista esitetyt arvostelut. Niihin voidaan tässä viitata vain aivan rajoitetusti muutamin esimerkein. Runojen kirjoittajien taustasta mainittakoon tässä vain se, että useilla heistä on henkilöhistoriallinen suhde Viipuriin, joka on ollut heidän syntymä- ja/tai koulukaupunkinsa. Kirjoittajien joukossa oli paljon rintamalla eri tehtävissä toimineita, mutta myös vanhempia, joiden paikka oli kotirintamalla.

Tilapäisrunous ja sota-aika

Niin Karjala- kuin Viipuri-aiheisen runouden kohdalla on eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta kyse niin sanotusta tilapäis(tilapää)runoudesta (ruots. *tillfällisdiktning*, saks. *Gelegenheitsdichtung*), jolle on tyypillistä runojen kytkeytyminen johonkin tiettyyn ajankohtaan sekä nimettyyn henkilöön tai muuhun kohteeseen. Kun runo selvästi liittyy johonkin spesifiin tilanteeseen, voidaan puhua myös tilannerunoudesta. Monesti tilapäisrunot onkin kirjoitettu jos-sakin tilaisuudessa esitettäväksi, tyypillisenä esimerkkinä promootiorunot sekä muistorunot, joissa muistellaan jotakin tapahtumaa. Tilapäisrunossa voi olla mukana myös dateeraus (tavallisesti runon lopussa). Esimerkiksi Larin-Kyöstin runossa ”Ad astra!”, joka julkaistiin *Turun Sanomissa* jatkosodan alussa (27.7.1941) on lopussa dateeraus ”Pommituksen jälkeen Oulunkylässä 25.7.1941”. Tyypillinen tilapäisrunoilija kirjoittaa eri tilaisuuksiin liittyviä runoja suullisesti esitettäväksi tai lehdissä julkaistaviksi, mutta myös ammattimaisemmat runoilijat voivat kirjoittaa tilapäisrunoja ja liittää niitä kokoelmiinsa.

Tilapäis/tilannerunoudella voidaan tarkoittaa myös muuta. Kun Johann Wolfgang von Goethe *Tarua ja totta* -teoksessaan totesi, että tilapäisruno on ”runolaaduista kaikkein ensimmäinen ja puhtain”,⁸ hän on ajatellut lähinnä hetken inspiraatiosta syntynyttä runoutta, joka on ”runoilijan oman elämyksen välittömästi ilmihersyttämä tuote”, kuten Goethen teoksen suomentaja J. A. Hollo on selityksissään asian viehättävästi ilmaissut.⁹ Goethe on epäilemättä ajatellut omia runojaan. Kun hän toteaa, että tilapäisrunot ovat saaneet halveksuntaa osakseen,¹⁰ ajatus on nähtävissä silloisen saksalaisen raskaaman runouden (oodit, eepokset) ihanteen taustaa vasten. Toisaalta kaikkea aivan ilmeisesti tiettyyn tilanteeseen kirjoitettua runoutta ei ole syytä kutsua tilapäisrunoudeksi – sanalla kun on suomessa negatiivinen vivahde. Niinpä esimerkiksi Pindaroksen oodit, vaikka ne oli kirjoitettu urheilukilpailujen voittajien ylistykseksi, saavat merkityksensä ja suuren arvonsa muusta kuin itse lähtökohtatilanteesta.

Aikasidonnaiset tilannerunot voivat myös uudessa historiallisessa tilanteessa saada uutta aktualisuutta. Esimerkiksi *Turun Sanomien* pakinoitsija Veli Villehartti (= toimittaja Arvo Suominen) kirjoitti talvisodan alussa (3.12.1939) artikkelin ”Vähän Kramsua sunnuntaiksi”, jossa oli siteerattuna Kaarlo Kramsun runo ”Aatteet” lähes kokonaan. Pakinoitsija huomautti, että Kramsu oli tavallisesti kovin pessimistinen. Kyseinen runo oli kuitenkin sävyltään aivan toisenlainen ja sopi uudessa tilanteessa nostattamaan rohkeutta. Eino Leinon Viipuria ja Karjalaa koskevat runot aktualistuivat uudestaan talvi- ja jatkosodan aikana, ja hänen Ukraina-runonsa tuli esille Venäjän hyökättyä Ukrainaan 2022.¹¹

Suomessa tilapäisrunoudella on pitkä perinne. Kirjoittajina ovat usein olleet eri aloilla toimineet henkilöt, jotka ovat harrastaneet runoilua, mutta joukossa

on myös useita merkittäviä runoilijoita jo mainitusta Eino Leinosta ja V. A. Koskenniemestä alkaen. Erityisen yleistä tilapäisrunoilu oli vanhan työväenliikkeen piirissä. Kärjistetyksi onkin sanottu, että kaikki työväenliikkeen johtohenkilöt Väinö Tanneria lukuun ottamatta ovat toimineet runoilijoina.¹²

Sota-ajalle tyypillistä oli kokonaisten sota-aiheisten runokokoelmien julkaiseminen. Niitä olivat etenkin Koskenniemen *Latuja lumessa* (1940), Emil Zilliacuksen *Finlands festspel* (1940), Yrjö Jylhän *Kiirastuli* (1940), Aaro Hellaakosken *Vartiossa* (1941), Unto Kupiaisen *Kalvan laulu* (1941) sekä eräät antologiat, kuten anonyymien toimittajan *Sotatalvi* (1940), Olavi Paavolaisen toimittama kokoelma *Täältä jostakin* (1943) ja Martti Larnin toimittama *Laulun miekka* (1944). Rintamamiesten ja -naisten runoista koostuva *Täältä jostakin* poikkesi muista tässä mainituista kokoelmista isänmaallisen symboliikan ja paatoksen vähäisyyden suhteen.¹³ *Täältä jostakin* -kokoelmaan tarjotut runot, joita on noin 850, muodostavat kiinnostavan läpileikkauksen sodan aikaisesta, aihe- ja paikkasidonnaisesta, etupäässä rintamaolosuhteissa kirjoitetusta tilapäisrunoudesta.¹⁴ Viipuri mainitaan eksplisiittisesti otsikkotasolla kuitenkin vain kahdessa runossa, ”Suomen miehille Viipurissa 13.12.39”¹⁵ ja ”Olet meidän, Viipuri, taas”¹⁶. Muuten Viipuri mainitaan vain aivan ohimennen.¹⁷ Mainintojen vähäisyys selittyy sillä, että runot on kirjoitettu rintamalla kaupunkien ulkopuolella. Viipurin asemasta erityisen usein mainitaan Karjala, Viena, Aunus, Syväri ja Äänisjärvi, mutta myös lukuisia pienempiä maantieteellisiä paikkoja.

Tyypillisiä viipurilaisia tilapäisrunoilijoita ovat olleet Viipurin kaupungin-
agronomina toiminut Eero Eerola (1884–1939)¹⁸ ja niin sanottuihin kalterijää-
käreihin kuulunut majuri Into Auer (1890–1948)¹⁹. Sota-ajan tyypillisiä tilapäis-
runoja olivat kaatuneiden muistolle kirjoitetut, sanomalehdissä julkaistut
runot, joita kirjoittivat kaatuneiden omaiset ja ystävät. Runoilijatkin saattoivat
niitä kirjoittaa, esimerkkinä Heikki Asunnan (1904–1959) runo ”Everstil. Arne
Somersalo. In memoriam” (*Karjalainen ja Hämeen Sanomat* 6.9.1941). Sodanai-
kaista kirjoittelua tarkasteltaessa on lisäksi muistettava, että rintamakirjeen-
vaihtajien, TK-miesten, kirjoitukset oli tarkoitettu kaikkien lehtien käyttöön,
joten yksi kirjoitus – myös runo – saattoi ilmestyä useassa lehdessä.

Myös aikalauskritiikki pani merkille, että sotaa käsittelevät runokokoelmat
edustivat tilapäisrunoutta. Kriitikot suhtautuivat niihin kuitenkin suopeasti
ja ymmärtävästi; sota-aikana olisi oikeastaan koettu sopimattomaksi moittia
isänmaallisia runoja. Runoilijat olivat itsekkin tietoisia siitä, että runot eivät
olleet merkkiteoksia. Unto Kupiainen liittikin *Kalvan laulu* -kokoelmaansa
puolustelevan esipuheen, jossa hän antoi ymmärtää, että kyseessä olivat
tilapäisrunot: ”Nämä runot ovat syntyneet kuluneena ankeana sotatalvena
ja välittömästi sen jälkeen. Eiväthän ne ole ’suurta runoutta’, mutta jos niis-

tä kuvastuu tuon ajanvaiheen ailahteleva, vuoroin toivova, vuoroin pettyvä, mutta aina suurta sankariaikaa heijastava Thermopylai-tunnelma, olen kiitollinen.”²⁰

Vaikka niin monet sodan aikana julkaistut runokokoelmat liittyivät aiheiltaan sotaan, ilmestyi tietysti eräitä merkittäviä kokoelmia, joissa sota ei mitenkään päällimmäisenä ole esillä. Esimerkiksi Elina Vaaran (1903–1980) laajassa kokoelmassa *Loitsu* (1942) on tosin osasto ”Patria mea”, mutta se ei liity mihinkään yksilöidympään sotatapahtumaan eikä siinä Suomi-nimen ohella mainita mitään sotaan liittyviä paikkakuntia, mikä juuri sotarunoille on tyyppillistä. Kokoelma sisältää keskuslyriikkaa ja käyttää Vanhan testamentin ja antiikin mytologian aihepiiriä. Tosin kun Vaara puhuu Vanhan testamentin kaupungeista Ninivestä ja Jerikosta, mieleen tulevat helposti myös maailman-sodan aikaiset kaupungit.

Emil Zilliacus: Viipurin vaiheet ja Hapenensaaren menetykset

Sodanaikainen ja sodan kokenut Viipuri tulee esille erityisesti kahdessa runokokoelmassa, Emil Zilliacuksen (1878–1961) suppeassa teoksessa *Finlands festspel. Ett knippe tidsdikter* (1940) ja Eeva-Liisa Mannerin (1921–1995) esikoiskokoelmassa *Mustaa ja punaista* (1944). Zilliacus ja Manner olivat leimallisesti viipurilaistaustaisia runoilijoita. Antiikin kreikkalaista runoutta esseissään esitelleen ja kreikkalaisia tragedioita kääntäneen Emil Zilliacuksen koti sijaitsi Viipurinlahden Hapenensaarella, jolla sijaitsevan kartanon hänen isänsä oli ostanut. Koulunsa Zilliacus oli käynyt Viipurissa. Hapenensaari ja Viipuri tarjosivat jo ennen toista maailmansotaa paljon aiheita hänen runoudelleen ja muullekin kirjalliselle tuotannolleen hänelle muuten läheisten Italian ja Kreikan ohella.²¹ Suomalaisen lyriikan modernismin keskeisiin hahmoihin kuulunut Eeva-Liisa Manner puolestaan asui isovanhempiensa luona Viipurissa ja kävi koulunsa siellä.²²

Emil Zilliacuksen kokoelman *Finlands festspel* nimi viittaa siihen, että olympialaiset oli ollut tarkoitus pitää Suomessa vuonna 1940. Otsikkoon sisältyy tarkoituksellisesti karmea ironiaa, sillä urheilun juhlakisat olivat muodostuneet sodan takia kuoleman juhlakisoiksi.²³ Kokoelman aloittaa sarja ”Runebergsdagar”, joka esitettiin Tukholman konserttitalossa Runebergin päivänä 1940. Sarjan neljä runoa on nimetty vuosien mukaan: ”1904” (Runebergin syntymän satavuotismuisto), ”1918” (vuosi jolloin ”vår tro begynte vackla, själva livets fasta grund” [”uskomme alkoi horjua, itse elämän luja perusta”]), mutta jolloin Runebergin runot vahvistivat kansaa), ”1919” (tulevaisuus näyttää valoisammalta; runoilijan laulu on täynnä toivoa) ja ”1940”. Sarjan viimeinen runo alkaa luettelolla ”Wiborg – Åbo – Hangö – Helsingfors”, jossa Viipuri on

painokkaasti mainittu ensimmäisenä. Runossa todetaan myös, miten Maamme-laulu kajahtaa kaikkialla, missä ”sankarimme taistelevat, voittavat, kaatuvat”. Näin tapahtuu ”från Lapplands öde vidd till Nässets strand, / från Taipale till Suomussalmi, Salla!”²⁴ (”Lapin autiolta lakeudelta Kannaksen rannalle, Taipaleesta Suomussalmelle, Sallaan”). Muuten runo painottaa vihan ja rakkauden luonnetta ja vastakkaisuutta.

Zilliacuksen kokoelman toisen osan aloittaa vuodelle 1927, kielitaistelun aikoihin, dateerattu runo ”Statyerna i Wiborg. Tyrgils Knutsson och Peter den Store”. Marski Torkkeli Knuutinpoika esiintyy ruotsalaisuuden edustajana taistelussa ”tundran ja aron maailmaa vastaan”: teräs hänen miekassaan oli ruotsalaista ja hänen valtakunnan rakentamisen tahtonsa (*riksbyggarvilja*) oli ruotsalaista. Hänen luomastaan linnasta tuli voimakas ja suuri, eikä sillä ollut maassa vertaistaan. Viipurista vastaavasti tuli Suomen portin lukko ja portti, joka johti Ruotsin valtakuntaan. Lukko ja portti ovat muutenkin toimineet Viipurin ja Viipurin linnan yhteydessä keskeisinä symboleina. Pietari Suuri puolestaan edustaa runossa väkivaltaa. Runon loppu kertoo aikaisempia säkeitä hieman muunnetussa muodossa: ”Sillä Viipuri on lukko Suomen portilla, portilla Lännen valtakuntaan”.²⁵

Runo ”Wyborg” katsoo kaupunkia hävitettynä. Linna on kuitenkin paikoillaan. Torkkelin linna on ennustanut kauan sitä myrskyä, joka sitten tulikin. Se on katsellut myrskyä ja tyventä, sekä vuoksea että luodetta, jotka ovat vaihdelleet. Vielä sen taru ei kuitenkaan ole lopussa. Runossa ”Vid gränsen” puhuja muistelee kaupunkiaan, koulukaupunkiaan, kirkontornia ja Viipurin kotitaloa. Hän muistaa myös isänsä haudan, jota vihollisten kädet häpäisevät. Mutta mitä painaakaan kaikki mikä on raskasta ja vaikeaa, kunhan Suomi elää ja on meidän, todetaan runon lopussa. Teoksen kolmas osasto nojautuu otsikon mainitsemaan olympialaisteemaan sovellettuna talvisodan kamppailuihin.

Jatkosodan aikana Emil Zilliacuksella oli tilaisuus palata Hapenensaareen. Kartano tosin oli tuhoutunut, mutta muutama sivurakennus oli säilynyt, josta Zilliacus alkoi uudestaan Hapenensaaren elvyttämisen, mikä kuitenkin jäi vain yritykseksi. Hapenensaaren paluun tunnelmat tulevat esille hänen kokoelmassaan *Silverhöst* (1943). Kokoelman johdantona toimii runo ”Gränsmark”, jossa kuvataan niitä vaikeita kokemuksia, joita rajamaan asukkailla on ollut.²⁶ Samalla esitetään heidän tehtävänsä: ”vårt uppdrag är stort: att stå som vaktpost vid rikets port” (”tehtävämme on suuri: seisoa vartiopaikkana valtakunnan portilla”). Muuten kokoelmaa hallitsee eräänlainen nostalginen ja eskapistinen katse antiikin Kreikkaan, kreikkalaisiin myytteihin ja jopa Intiaan (sarja ”Indiska miniatyrer”, jolla on alaotsikko ”Fritt efter fria tyska tolkningar”). Neljäs osasto käsittelee pohjoismaisia muistoja, kuten kielto-

lain kumoamista ja sotalapsia (runo ”Barntransport” lienee aivan ensimmäisiä sotalasten kuvauksia Suomen kirjallisuudessa). Paluu Hapenensaareen (nimeä mainitsematta) tulee esille etenkin kokoelman viidennessä osastossa: kuvauksen kohteena on etenkin kaikki se hävitys, jonka runoilija ympärillään havaitsee.

Zilliacuksen kanssa klassismin ihanteita edustanut V. A. Koskenniemi (1885–1962) ei juuri kirjoittanut Viipuriin tai Karjalaan liittyen. Kuitenkin hän on talvisodan aikaisessa kirjallisessa tuotannossaan ”Karjala”-runon²⁷ ohella muistanut myös Viipuria. *Latuja lumessa* -kokoelman (1940) ”Kenttäpostia”-sarjassa, sen kuudennessa runossa on Viipuriin liittyvä säkeistö: ”Meidän rinnoissamme jotakin / sinä päivänä jäätyi varmaan, / kun laskimme linnasta Torkkelin / alas siniviirimme armaan”. V. Tarkiaisen toimittamassa kokoelmassa *Karjalan laulu* runo on julkaistu otsikolla ”Kun Suomen lippu laskettiin alas Viipurin linnan tornista 13. III. 1940”. Suomen lipusta Viipurin linnan tornissa runoilivat monet muutkin. Viipurin linnan lipun on Suomen lipun symboliikkaa tutkinut Tuomas Tepora nähnyt suoranaisena toteemilippuna.²⁸ Hän on myös tuonut esille muiden Suomen lippua juhlivien runojen joukossa Viljo Kajavan (1909–1998) runon ”Lippu siniristi”, joka käsittelee nimenomaan Viipurin linnan lippua.²⁹

Aaro Hellaakoski: modernisti perinteellisenä sodan runoilijana

Luonnontieteilijä- ja opettajauransa ohella 1900-luvun edellisen puoliskon merkittävimpiin modernistirunoilijoihin kuulunut Aaro Hellaakoski on kirjoittanut kokoelmansa *Vartiossa* sekä talvisodan että jatkosodan alussa koettujen menestyksekkäiden sotatoimien tunnelmissa. Vastakohta suomalaisten ja venäläisten välillä tulee esille runoissa ”Rajanaapurit” ja ”Rajalla”. Raja on tällöin myös idän ja lännen raja; Suomen suku elää ”äärellä viimeisen länsimaan” ja suomalaiset on pantu rajalle ”viimeiseksi vartioksi”. ”Kiitosvirsi”-runossa kysytään Isä taivaiselta, miksi ”laskit Karjalaan / verikoirat itämaan”. Jatkosodan alkuun liittyvässä runossa ”Kesäkuun marssi” todetaan: ”Nyt on ryssä / tuomiolla / – eikä yksin / työssä olla / vainolaista kohti marssimassa”. Suvituulta kehoitetaan soittamaan suuri vapauden virsi Karjalalle. ”Kesäkuun marssia” seuraa runo ”Elokuun kolmaskymmenes”, joka liittyy Viipurin vapautukseen. Runo on kiinnostava sikäli, että vaikka se juhlii Viipurin vapautusta, siinä muistetaan, minkä hinnan vapautus on vaatinut: ”on kallis hinta / taas liitettyä suureen uutiseen”. Silti runoilija toteaa, että vaikka talvipäivän aikana eli siis talvisodan aikana liput olivat jääneet puolitankoon, ne nousevat nyt lipputangon latvaan. Toisaalta sodan vainajia Hellaakoski muisti myös kokoelman runossa ”Haudoilta”, joskin säkeissä ”vainajat, verisin povin, /

Aaro Hellaakoski juhli *Vartiassa*-kokoelmassaan Viipurin takaisinvaltausta, mutta muistutti myös sen vaatimista uhreista. Valokuvaaja: tuntematon. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19641129:48

vaienneet jo tovin, aukovat unessa huuliansa / syvällä haudoissansa” on jo tahatonta komiikkaa.

Kokoelman toisessa osassa Hellaakoski on esittänyt joukon satiirisia runoja Englannista ja Yhdysvalloista kutsuen edellistä Albioniksi ja jälkimmäistä Setä Samiksi ja John Bulliksi. Runossa ”Funkis”, jossa nykyajan saavutusten joukossa mainitaan ”termiittipommi” ja ”kuolemansäde”, kerrotaan, miten menneisyyden suuret kaupungit Troia, Kartaago ja Niinive ovat pieniä verrattuna nykyajan ”koneteurastukseen”. Kokoelman kolmannessa osassa vallitsevina ovat jossain määrin resignoituneet tunnelmat. Viipuri mainitaan runossa ”Pietari palaa”: ”Viipuri palaa. / Karjala palaa. / Koko Suomi on hävitysala, / Tiedetään: Pietarin tähden, / Pietarin turvallisuuteen nähden / Suomi hävitetään”. Runon puhuja on jo ”peitetty mullalla maan”, mutta hänen sielunsa silmiä ei ole suljettu. Niinpä hän sielussaan näkee, miten ”Pietari palaa, Pietari palaa / valkaisten koko Kannaksen alaa”.

Unto Kupiainen: karjalaisen rintamamiehen runoutta

Runoilijana ja sittemmin kirjallisuuden professorina toiminut Unto Kupiainen (1909–1961) oli kotoisin Kesälahdelta ja käynyt koulunsa Viipurissa. Hän oli runoillut Karjala-aiheesta jo 1935, jolloin hän kirjoitti Impilahden suojeluskunnan talon vihkiäisiin runon ”Rajan laulu”; se julkaistiin hänen kokoelmassaan *Lyyra ja miekka*. Runossa on mukana ajalle tyypillinen näkemys Karjalan rajasta torjumassa Aasiaa: ”Karjalan raja on rautainen raja, / ylitsesi kuunaan ei Aasia aja.”³⁰ Karjala mainitaan nimeltä myös useassa *Kalvan laulu* -kokoelman (1941) runossa. Mukana on lisäksi runo ”Viipurin linnan lippu”, joka yhdistää kolme sota-ajan Viipuri-runoudelle tyypillistä ainesta, linnan, lipun ja Torkkeli Knuutinpojan: ”Lännen rajalla torvet te soikaa! / Rientävät Karjalan pojat taas rinnan! / Niinkuin veljeä lippu se linnan / tervehti Torkkeli Knuutinpoikaa.” Muuten runo tiivistää talvisodan tapahtumia, kuten säkeissä ”Vanha ja valkea kaupunki paloi. / Uhmaten uljaana lippumme liehui”. Rauhan tultua linnan viiri lasketaan alas (Viipuri-aiheisessa runoudessa puhutaan lipun asemesta usein viiristä lähinnä runollisen vaihtelun vuoksi). Runo päättyy kaihoisan pessimistisesti: ”Pieni on heimo, mut korkea taru: / helistä soittona, painaa kuin paasi. / Kohtalon voima sen kovempi kaasi. / Karjalan kohtalo kaunis ja karu!”

Talvisodan jälkeen vuonna 1940 Kupiainen julkaisi *Hakkapeliitta*-lehdessä runon ”Viipurilaisille”, jossa tuotiin esille usko Viipurin tulevaisuuteen: ”On vaiennut Viipuri nyt – vain toistaiseksi. / Ei kaadu kaupunki veljeskuntien, hansain, / joka Lännen rajalle kohosi koettimeksi, / joka vuossadat kannatti kattoa Euroopan kansain.” Sodan tuhoja yhden kulttuurimuistomerkin kannalta kuvaa runo ”Runneltu raatitorni”.³¹ Runo kuvaa, miten kaupungin muurin torni kaupungin laajentumisen myötä muuttui kirkkokansaa kutsuvaksi torniksi. Nyt runneltunakin torni toivoo ”pyhän, oikean voittoa meille”.

Kupiaisen tuotantoa on myös ”Pyöreän tornin laulu”, jonka runoilija oli ilmeisesti *Viihtyisä vanha Wiipuri* -kirjan toimittajan Juhani O. V. Viistein lahjana kirjoittanut Viipurin Teknilliselle klubille. Runo kuvaa, mitä kaikkea Pyöreä torni on aikojen saatossa nähnyt. Se on myös ”Sortuvan [nähtyt] soraksi sa monen talorivin / sinä olit rakennettu ikipaaden kivin”.³²

Eeva-Liisa Manner: ekspressionistisia kuvia

Sodan aika ja heti sodan jälkeiset vuodet merkitsivät monen uuden naislyriikon esiintuloa.³³ Heihin kuului myös Eeva-Liisa Manner (1921–1995), joka oli heistä ainoa, jolla oli keskeiset siteet Viipuriin. Manner on tässä käsiteltävän aineiston nuorin runoilija; onkin kiinnostavaa, että hänen runotuotantonsa alkoi juuri Viipurin merkeissä eikä hän Viipurin muistoista koskaan luopunut. Mannerin esikoiskokoelmassa *Mustaa ja punaista* (1944), jonka otsikossa on Karjalan lipun värit, Viipuri tulee esille sen ensimmäisessä osastossa, jonka kaikissa runoissa on otsikon jälkeen dateeraus. Viipuri mainitaan nimeltä otsikossa tai tekstissä kolmessa runossa: ”Mustaa ja punaista (1940)”, ”Hyljätty talo (Viipurissa Loppiaisena 1940)” ja ”Pro Viipuri (1940)”. Runossa ”Näky raunioilla (13.3.1941)”, joka siis on dateerattu talvisodan päättymisen vuosipäivään, puhutaan nimeltä mainitsemattomasta kaupungista ja linnasta. Runon tapahtumapaikaksi on helppo mieltää juuri Viipuri. ”Palava maa (1939)” kuvaa yleensä sodan tunnelmia, evakoiden vaellusta ja ”paholaisen lailla” hyökkääviä vihollisia. Lisäksi osastossa on mukana runo ”Maisema Summasta (1940)”. Kokoelman toisessa osastossa on puolestaan runo ”Kadotetulle”, jossa on otsikon alla suluissa dateeraus ”Viipurissa 1940”. Mukana on myös niin ikään vuodelle 1940 dateerattu runo ”Suljettu puutarha”. Siinä kaupunkia ei ole nimetty, mutta maininnat puistojen suljetuista porteista, linnan raunioista ja temppeleiden luhistuneista seinistä lokalisoivat runon kokoelman yleisessä kontekstissa Viipuriin.

Mannerin Viipuri-runoissa, jotka siis kaikki liittyvät talvisodan aikaan, vaikka ilmestyivätkin kokoelmassa vuonna 1944, kaupunki näyttäytyy kotikaupunkina ja sodan näyttämönä kaikkine tuhoineen ja hävityksineen. Mutta

kaupunki saa myös ajatonta symbolista merkitystä runoilijan puhutellessa kaupunkia kokoelman ensimmäisessä runossa ”Mustaa ja punaista”: ”/—/ sinuun, Viipuri, sisältyi enemmän, paljon enemmän / kuin meidän pieni elämämme ja kotipiikan viihtyisä hämärä. / Sinä olit sukupolvien elämä, / rakkaus, työ, uupumus, kuolema. / Sinä olit aikakausien elämä, / vuosisadat, historia, kohtalot – / elämä, jonka värit ovat musta ja punainen, / taistelun ja voiton, / murheen ja riemun, / kuoleman ja ylösnousemuksen värit.” Musta ja punainen, Karjalan lipun värit, esiintyvät myös runossa ”Näky raunioilla”, tällä kertaa muodossa ”haudanmusta” ja ”verenpunainen”. Mannerin Viipuri-runoissa on muutenkin voimakkaan ekspressionistisia värejä ja kuvia. Vertailun vuoksi voidaan mainita Mannerin varhainen proosateos *Tyttö taivaan laiturilla* (1951), joka sijoittuu nimettömään kaupunkiin, ”jota ei ole enää olemassa”. Kaupungista todetaan: ”Se oli tavattoman kunnianarvoisa kaupunki, sillä oli Historiaa, ja kuitenkin se ei erikoisesti välittänyt pitää kiinni arvokkuudestaan. Se osasi nauraa. Ja sitten oli sellainen inhimillinen ja katoavainen keksintö kuin aika kummasti pysähtynyt sen kaduille.”³⁴ Punaisen ja mustan, Karjalan lipun värien, mainitseminen on sodanaikaisissa runoissa poikkeuksellista; sitä useammin on esillä Suomen lippu tai viiri korostamassa, että Viipurissa on kysymys koko Suomen asiasta.

Kiinnostavimmillaan Mannerin Viipuriin liittyvät lapsuuden muistot ovat kuitenkin hänen sodan jälkeen ilmestyneessä tuotannossaan. Erityisen vaikuttavasti Viipurin muisto tulee esille *Tämä matka* -kokoelmaan (1956) sisältyvässä runoelmassa ”Lapsuuden hämärästä”. Runon alussa mainitaan ”paperinvalkeasta kaupungista”, ”joka sitten paloi kuin paperilyhty ja lakkasi olemasta”; sitä on Mannerin henkilöhistoriaa tuntevan vaikea olla yhdistämättä Viipuriin. Toisaalta myöhemmin runossa Viipuri ja eräitä sen alueita mainitaan myös nimeltä; samalla mukana on kielellistä leikkittelyä paikannimillä: ”nuolaisin Viipuria, ja se maistui Viipurille, Viipurille / ja Ristimäelle ja Salakkalahdelle ja Kolikkoinmäelle ja / Papulalle / ja ristille ja salakalle ja kolikolle ja pavulle ja kaikelle / kotoiselle”. Mukana on myös erikoista aistimellisuutta, kun Viipurin muistot yhdistetään makuelämykseen.

Vuoden 1963 versiossa, teoksen viidennessä painoksessa, Viipuria ei enää mainita nimeltä, mutta runon alussa olevaa ”paperinvalkeaa kaupunkia”, ”joka sitten paloi kuin paperilyhty ja lakkasi olemasta” ja monia muita kohtia on edelleenkin vaikea olla yhdistämättä Viipuriin. Viipurista on viitteenomaisia mainintoja, lyhyitä kuvia myös Mannerin yksittäisissä runoissa. Useita niistä on Marja-Leena Tuurna tuonut esille Manneria käsittelevässä teoksessaan. Hän on myös muistuttanut, miten Monrepos ja siihen liittyvät muistot tulevat esille kuunnelmassa *Varjoon jäänyt unien lähde* (1969).³⁵ Kuunnelmassa olevat Leenan pitkät repliikit ja monologit ovat Suomen kirjallisuuden kenties omintakeisimmat ja sellaisenaan vaikuttavimmat Viipuria muistelevat jaksot.

Manner mainitsee tuotannossaan myös yhden kuuluisimmista Viipuriin liittyvistä asioista, nimittäin viipurinrinkelin.³⁶ Sota-ajan Viipuria koskevassa runoudessa se ei kuitenkaan esiinny; epäilemättä se miellettiin liian kevyeksi ainekseksi vakavassa sotatilanteessa.

Mannerin Viipuri-aiheiset runot, viittaukset Viipuriin muissa runoissa ja kaunokirjallisissa teksteissä sekä hänen Viipuria koskevat muut mainintansa antavat aihetta kahteen huomioon, joista toinen koskee hänen poetiikkaansa, toinen hänen henkilöään. Mannerin poetiikalle oli ominaista eräiden aiheiden, teemojen ja kirjallisten alluusioiden taidokas kierrättäminen eri yhteyksissä erilaisin muunnelmin. Näin hän on menetellyt eräiden James Joycen *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta* -romaanista saatujen aineiden kohdalla.³⁷ Lopulta tämä saavuttaa lähes absurdin leikittelyn luonteen. Samoin Viipuri tulee esille jatkuvasti erilaisin muunnelmin, joiden sävy on kuitenkin tavallisesti nostalginen ja muisteleva. Mannerin henkilöhistoriaan ja persoonallisuuteen puolestaan liittyy se, että hän ei oikeastaan koskaan näytä päässeen eroon Viipurista, jonne hän ei enää sodan jälkeen palannut – samoin kuin ei Joycekaan Dublinista. Jopa eteläespanjalainen Churrianan kylä, jossa Manner pitkään asui, muistutti häntä Viipurista.³⁸

Sanomalehtien tilapäisrunoutta

Sotavuodet olivat vielä aikaa, jolloin sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistiin yleisesti runoja ja novelleja. Tilapäisrunoilijoina esiintyi kirjailijoiden ohella muuten tuntemattomiksi jääneitä yksittäisiä kansalaisia mutta myös julkisuuden henkilöitä.³⁹ Osa runoista oli tiiviisti ajankohtaan liittyviä. Etenkin jatkosodan alussa tapahtunut Viipurin takaisin valtaaminen, joka sanomalehdissä uutisoitiin 31.8.1941 ja sen jälkeisinä päivinä poikkeuksellisen näyttävästi, tuotti myös lehdissä julkaistua runoutta samoin kuin Mannerheimin 75-vuotispäivän vietto 4.6.1942. Viipuri-aiheisten runojen julkaiseminen sanomalehdissä tiivistyikin muutamiin päiviin Viipurin takaisinvaltaamisen yhteydessä. Hieman aikaisemmin tapahtuneet Sortavalan ja Käkisalmen valtaukset noteerattiin myös näyttävästi sanomalehdissä, mutta niistä ei kirjoitettu runoja.⁴⁰

Uudessa Suomessa julkaistiin Viipurissa syntyneen ja siellä pappina toimineen Kustavi Lounasheimon (1882–1948) runo ”Karjalan pyhä huomen”, josta siteerattakoon kolmas säkeistö: ”Mut on aina luja linnas suonut suojan, nojan; / sen pohjan laski kerran viereen veräjäsi / työ ja mahtisana marskin Tyrgils Knuutinpojan. / Se on kuin valo, mihin kätket pyhimpäsi.” Samassa lehden numerossa oli karjalaisen kirjailijan ja taidemaalarin Viljo Kojon (1891–1966) artikkeli ”Viipuri – lännen lukko, moskovalaisen hauta”. Edellisenä päivänä *Uusi Suomi* oli julkaissut Unto Seppäsen artikkelin ”Kohti Viipuria...”. Se ilmes-

tyi samana päivänä *Turun Sanomissa* ja *Maaseudun Tulevaisuudessa*, joka 2.9. julkaisi Eino Leinon kokoelman *Painuva päivä* (1914) runon ”Viipurin vartio” loppusäkeet ”Viipuri! Seisot kuin kallio meressä, / seisonut ennenkin tulessa, veressä. / Kertovat meille sun muurisi harmaat / kansamme kohtalot, ankarat armaat.” *Karjala*-lehti puolestaan julkaisi samana päivänä Viljo Kojon runon ”Taas kerran”, jossa myös viitattiin Torkkeli Knuutinpoikaan ja hänen perustamaansa linnaan: ”Olet, Torkkelin linna, taas lukkona Suomenmaan, / pois viskattu vieras lippu on harjaltasi.” Pari päivää myöhemmin (2.9.1941) *Karjala* julkaisi ”Päivän säkeet” -osastossa nimimerkki Mäki-Mikon runon ”Viipurille”. Myös siinä mainittiin Suomen lipusta: ”Taas sinun ylläsi liehuvi viiri / jossa on leijona Suomen maan.”⁴¹

Viljo Kajo toimi myös *Helsingin Sanomien* runoilijana 31.8.1941. Kyseessä oli kertova runo ”Kummituskaarti”. Sodanaikaisten Viipuri-aiheisten runojen joukossa se on varsin erikoislaatuinen eräänlaisena kauhuballadina. Runossa kuvataan, miten Viipurin linnan puolustajat olivat aikoinaan joutuneet antautumaan ja miten he silloin vaativat saada poistua ”täydessä soturikunniassa”. Tämä heille luvataankin, mutta lupaus rikotaan. Kuoltuaan puolustajat saapuvat kuitenkin henkinä puolustamaan linnaa: ”/—/ askelin kuulumattomin / käy kummituskaarti linnan pihaan / ja jokaisen graniittipulterin / kuve huokuu vieraalle hyistä vihaa.” Viimeisessä säkeistössä todetaan, miten aina kun tämä maa on vaarassa, kummituskaartin vartija on valvomassa. Jotakin samaa on myöhemmin *Karjala*-lehdessä 14.3.1943 julkaistussa, lehden palstoilla usein runoilijana esiintyneen Eero Miettisen runossa ”Linnan isäntä”. Siinä patsaana oleva Torkkeli Knuutinpoika astuu alas jalustaltaan ja menee linnaan suorittamaan tarkastusta. Hän tapaa kellarissa ”aavekansan”, linnan rakentajat, ja tervehtii heitä sanoen olleensa liian ankara. Vanhat kaunat kuitenkin unohdetaan ja Torkkeli palaa jalustalleen.

Viipurin takaisin valtaamisen juhlijoihin liittyi *Helsingin Sanomissa* 2.9.1941 runoillut Antero Kajanto (1895–1968), jonka aiheen ilmaisi jo otsikko: ”Torkkelin linna”. Runo, jonka lopussa on päiväys 31.VIII.1941, on monien muiden sodanaikaisten runojen tapaan uskonnollisella sanastolla kyllästetty: marttyyri, pyhä, pyhä sallimus, lunastettu, siunattu, varjelet. *Kainuun Sanomissa* ei ollut Viipurin valtauksen johdosta runoa, mutta sitä oli ennakoanut 30.8.1941 julkaistu nimimerkki Ananiaksen ”Viikkolaulu”: ”Viipurissa ryssä vielä / vähän aikaa isännöi, / mutta kauankaan ei siellä / hävittäen elämöi”.

Kaikkein näyttävin Viipuria koskeva runo sanomalehdistössä kaupungin takaisinvaltauksen yhteydessä oli kuitenkin ajan tunnetuimpiin saksalaisen kulttuurin ihailijoihin kuuluneen Arvi Kivimaan (1904–1984) runo ”Wiipuri”, joka sai lähes puolivirallisen aseman. Se esitettiin ensimmäisen kerran Suomen puolustusvoimien radio-ohjelmassa takaisinvaltauksen päivänä 30.8.1941.

Runo on nähtävästi kirjoitettu valtausta ennakoiden, sillä siinä mainitaan Suomen lippu jo kohotetuksi ”linnaankin Torkkelin / ja raunioihin vanhan Viipurin / elävä henki taas on linnoitettu.” Seuraavina päivinä se julkaistiin useissa lehdissä, kuten *Aamulehdessä*, *Hämeen Sanomissa*, *Ilkassa*, *Kalevassa*, *Suomen Sosialidemokraatissa* ja *Turun Sanomissa* 31.8., *Kansan Lehdessä* ja *Kansan Voimassa* 1.9., *Karjalaisessa* 2.9. ja *Ajan Suunnassa* 4.9. Kivimaan laaja runo käsitti seitsemän säkeistöä ja kaikkiaan 56 säettä. Runo oli asetettu lehdissä näyttävästi esille: sen otsikko ja säkeistöjen alkukirjaimet oli painettu fraktuuralla ja lopussa oli runoilijan nimikirjoitus. Kivimaan ”Wiipuri” alkaa maininnalla ”paatisesta kilvestä”, jolla tarkoitetaan Viipurin linnaa, jonka oli nähty jäävän runneltuna rajan taakse. Jatkossa kuvataan kokemuksia rauhanteon, ”pakkorauhan”, jälkeen supistuneessa elämänpiirissä. Jäljellä oli kuitenkin usko siihen, että ”vanhaan linnaan nousee voiton viiri”. Runon loppuosassa tulee esille linnan takaisinvaltaaminen, lipun kohottaminen linnaan ja vakuutus jäämisestä linnan ainaiseksi vartioksi. Kahteen otteeseen mainitaan ”tulesta ja verestä”, jota kuvaa myös Eino Leino käytti edellä siteeratusta runossaan. Kivimaan runo ilmestyi sittemmin myös hänen kokoelmassaan *Lumikevät* (1942), jatkosotaan liittyvässä osastossa ”Uusi taistelu”. Siinä fraktuura oli kuitenkin korvattu antiikvalla; lopusta puuttui kirjailijan nimikirjoitus, joka oli korvattu maininnalla radioesityksestä 30.8.1941.⁴²

Kivimaan runon rinnalla lehdissä oli muita kirjailijoiden tekstejä. Edellä mainituista lehdistä *Aamulehdessä* oli Viljo Kojon artikkeli ”Viipuri ja Viipurin linna”. *Karjalaisessa* oli Kivimaan runon alapuolelle sijoitettu sittemmin uskonnollisena runoilijana tunnetuksi tulleen Anna-Maija Raittilän runo ”Ei koskaan sorru torni Torkkelin!”. Runon lopussa on päiväys 20.8.41, jolloin runo on sitä kirjoitettaessa ennakoitunut Viipurin valtausta. Sangen kliseisessä runossa puhutellaan lippuja: ”Hulmutkaa Torkkelille kunniaa, / se yhä ylväämpänä

Arvi Kivimaan runo ”Wiipuri” ilmestyi heti kaupungin takaisinvaltauksen jälkeen useissa lehdissä näyttävällä paikalla. Valokuvaaja: Pietinen. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19670603:3715.

nousta saa, / ei sortunut se idän ikeen alle!” Runon lopussa puhuttelun kohteena on ”vanha Viipuri-lippu”. Kivimaan ja Raittilan runojen lisäksi *Karjalaisessa* oli mukana nimimerkki Saximiehen pakina ”Eilen”, jossa siteerattiin Karjalasta uutterasti runoilleen Iivo Härkösen runoa rajoista sekä erästä toista runoa, jossa todettiin ”Sinivalkea viirimme hulmahtaa, / on murskattu Aasian mahti” ja ”Yli Viipurin viimein jo vyörynehet / ovat voimamme, meidän on voitto, / verihurttain on tylsinä tutkaimet, / soi suurena Suomen soitto”. *Kansan Lehdessä* oli luettavissa toivorikkaat säkeet ”Ja kun onnen päivän koitto / Suomelle taas sarastaa, / silloin riemun suuri soitto / Karjalasta kajahtaa”. Seuraavana päivänä lehti julkaisi muuten tuntemattomaksi jääneen Martti Jaarnion runon ”Vapaus”, jossa juhlittiin Suomen lippua.⁴³ *Turun Sanomissa* Kivimaan runon rinnalla oli lehden pakinoitsijana toimineen nimimerkki Veli Villehartin kirjoitus ”Viipuri, karjalaisten kaupunki”. *Suomen Sosialidemokraatti*, joka kuvaili Viipurin valtausta vähintään yhtä innostuneesti kuin porvarillisetkin lehdet, julkaisi laajan, anonyymien kirjoittajan artikkelin ”Viipuri – Karjalan pääkaupunki. Vapautuneen Torkkelin kaupungin kohtaloita ja vaiheita kuuden vuosisadan ajalta”. Muun tekstin lomassa siinä siteerattiin vanhoja runokronikoita. *Hämeen Sanomissa* Kivimaan runon alle ja vierelle oli sijoitettu anonyymien kirjoittajan artikkeli ”Viipuri – Pohjolan lukko itää vastaan”.

Viipurin valtauksen oli kaupungin historiaa koskevin artikkelein ja runoin pannut merkille myös ruotsinkielinen lehdistö. *Hufvudstadsbladetissa* ei ollut runoa 31.8.1941, mutta kylläkin toimittajana toimineen Torsten G. Aminoffin (1910–1985) artikkeli ”Viborg återuppstår”, jossa käsiteltiin Viipurin historiallisia muistoja. Aminoff julkaisi vuonna 1942 laajan Karjalan historiaa käsittelevän teoksen *Mellan svärdet och kroksabeln*.⁴⁴ Runon muodossa Viipuria muistettiin *Hufvudstadsbladetissa* 2.9.1941, jolloin ilmestyi lehtimiehenä toimineen Georg Procopén (1873–1942) ”Hälsning till Viborg”. Siinä Viipuria puhuteltiin Torkkelin kunniakkaana linnana (”Du hem för Tyrgils gloriösa borg”). *Arbetarbladetkaan* ei julkaissut runoa Viipurin takaisinvaltauksen johdosta, mutta kylläkin 1.9.1941 Suomen ruotsinkielisen modernismin keskeisiin edustajiin kuuluvan runoilija Elmer Diktoniuksen (1896–1961) kirjoituksen ”Viborg – Karelen krona”. Viipuria Diktonius luonnehti Suomen ja Pohjolan lukoksi. Muuten hän keskittyi käsittelemään Viipurin kulttuurimuistoja ja totesi kirjoituksen lopussa, miten länsimainen kulttuuri vaatii, että sen äärimmäinen linnake idässä ei ole vieraisa käsissä.⁴⁵

Erikoislaatuisin tapaus on kuitenkin *Uudessa Suomessa* 15.3.1942 julkaistu runo ”Takaisinvallattu Viipuri”, ei niinkään aiheensa tai käsittelytapansa kuin kirjoittajansa takia. Runon oli kirjoittanut espanjalainen kreivi Agustín de Foxá (1906–1959), joka toimi tuolloin väliaikaisena lähettiläänä Suo-

messä.⁴⁶ Kuten runon yhteydessä olleissa elämäkerrallisissa tiedoissa mainittiin, de Foxá oli tuohon mennessä julkaissut kolme runokokoelmaa, romaanin ja runomittaisen draaman. Yhdessä kahden muun runoilijan kanssa hän oli kirjoittanut espanjalaisten falangistien hymnin ”Cara al Sol” ja yhdes- sä toisen kanssa Sinisen divisioonan (siis Saksan itärintamalla taistelleen espanja- laisen joukko-osaston) hymnin (vrt. V. A. Koskenniemi, joka kirjoitti suomalaisen SS-pataljoonan marssin). Hän toimi myös espanjalaisen ABC-lehden kirjeenvaihtajana ja julkaisi siinä artikkeleita Suomesta. Kreivi de Foxán runo, jonka oli suomentanut Otto Manninen, käsittää seitsemän nelisäkeistä säkeistöä. Runossa mainitaan otsikon jäl- keen, että se oli omistettu sotamarsalkka Mannerheimille. Mukana on tyypillisiä Vii- puri-runojen ja -kuvausten aineksia, kuten linna, Pyöreä torni ja Torkkeli Knuutinpoi- ka. Viipuria puhutellaan vastakohtana Venä- jälle: ”Euroopan, kristikunnan sa viime raja- viiri, / vaill’ äärtä vastas’ aro, yö, pimeyden piiri”. Runossa mainitaan laajemminkin Euroopan ja ”mongoolien” vastakohtaisuus- desta: Eurooppaa edustavat ”gotiikka, ruu- su, pylväs, / ritarimieli, miehuus, naissulo, runo ylväs”, eli yleisesti ottaen sivistys ja kauneusarvot, kun taas nomadit ja mon- golit elävät jäisillä aavikoilla, torkkuvat ja nuokkuvat nuotioillaan, eli siis edustavat primitiivistä paimentolaisuutta. Runo esittää tyypillisen idän ja lännen vas- takohtaisuuden, mutta poikkeaa muusta tässä käsitellystä aineistosta luetel- lessaan eräitä Euroopan klassisen kulttuurin ominaisuuksia.⁴⁷

Erityisen uutterasti Karjala- ja Viipuri-aiheisia runoja julkaisi *Karjala*-lehti. Parin jo edellä mainitun Viipuri-runon ohella lehdessä oli 13.12.1942 nimimerk- ki Mäki-Mikon runo ”Karjalaisten päätös”. Siinä karjalainen kansa tekee Vii- purissa päätöksen: kaupunki herää uudestaan, kun sen kansa kerää voimansa raatamaan. Pari viikkoa aikaisemmin, 29.11.1942, julkaistussa Eero Miettisen

Hälsning till Viborg

*Jag hälsar dig, min mogna mandoms
stad.*

*Jag hälsar allt, som hägnas ömt
därinne:*

*ditt Vaktorn och din Torkelsesplanad
och — främst — vårt korsbanér på
slottets tinne.*

*Hav tack för räckan är jag arbetsglad
fick ägna dig. Hur ären ännu svinne,
skall den i mina minnens defilad
stå i ett sällsamt skimmer för mitt
sinne.*

*När sist du rövats lömskt, då var min
sorg
lik mina fäders efter Sveaborg —
en tårlös känsla, svår att undanvaska.*

*Du hem för Tyrgils’ gloriösa borg,
res trosvisst nu dig’ högt ur grus och
aska,
och stå där fast, hur Östern än må
braska!*

Georg Procopé

Sota-aikana Viipurista kirjoitettiin useita runoja myös ruotsiksi. Georg Procopén runo ilmestyi *Hufvudstadsbladetissa*. Kansalliskirjasto.

suoranaisesti Viipuri-aiheista runoa, mutta kylläkin Toivo Talan runo ”Karjala”, jonka viereen oli sijoitettu kuva Viipurin linnasta; mukana oli myös Arvi Kivimaan kirjoitus ”Petroskoin tiellä”. Seuraavassa numerossa (37, 13.9.1941) oli Yrjö Jylhän runo ”Päin Äänisjärveä, Vienanmerta” ja numerossa 38 (20.9.1941) Olavi Paavolaisen TK-kirjoitus ”Rajaa ei ole”. Erityisen runsaasti Karjala-aiheista runoa ja proosaa oli numeroissa 39 ja 40 (27.9. ja 4.10.1941), kirjoittajina sellaisia tunnettuja kirjallisen elämän edustajia kuten Martti Haavio, Unto Kupiainen, Olavi Paavolainen, Sakari Pälsi, Lauri Viljanen ja Einari Vuorela sekä ortodoksinen pappi ja runoilija Aari Surakka. Mukana oli lisäksi Eino Leinon runo ”Karjalan kannas”, myös Heino Kasken sävellyksenä. Varsinaisesti Viipuria *Suomen Kuvalehti* muisti runomuodossa numerossa 41 (11.10.1941), jolloin se julkaisi lausuntataiteilija Dagmar Klamin (1899–1956) runon ”RauNiokaupunki”. Klamin kokoelmassa *Yön vartiossa* (1940) on runo ”Torkkelin puisto”. Otsikkoa lukuun ottamatta mikään runossa ei kuitenkaan erityisemmin liity viipurilaiseen puistoon.⁴⁸

Ajankohtaan nähden hieman erikoista on, että *Suomen Kuvalehdessä* (n:o 2, 10.1.1942) julkaistiin Unto Kupiaisen runo ”Villihanhet”, jota ei ole sidottu mihinkään sotaan liittyvään paikkaan ja jonka sävy on varsin resignoitunut.

Hakkapeliitta-lehti (n:o 36, 9.9.1941) juhli Viipurin takaisinvaltausta nimerkki Valkoisen neekerin kirjoituksella ”Viipurin voitto”, jossa kirjoittaja siteerasi omaa runoaan Bobrikoffin ajalta. *Asemies*-lehdessä, joka julkaisi huomattavan paljon runoja erilaisten proosa-artikkelien joukossa,⁴⁹ oli (4, 30.9.1941) Viipurin takaisinvaltauksen liittyen Unto Karrin runo ”Viipurin linna”. Siinä linnaa puhuteltiin toteamuksella ”Kuin sormi Jumalan sa kohti itää / osoitat uhmaten ja varoitat: Memento!”. Vaikka Karjala- ja Viipuri -aiheisissa runoissa on usein uskonnollisia vertauskuvia, linnan vertaaminen Jumalan sormeen on varsin poikkeuksellinen. Linnasta käytetään runossa myös ilmausta ”muinaislinna arpinen”. *Aseveli*-lehti, joka *Asemiehen* tapaan julkaisi runsaasti runoja, ennakoï takaisinvaltausta (34, 28.8.1941) Lempi Jääskeläisen kirjoituksella ”Taistelu Viipurista”⁵⁰ sekä säkeillä Eino Leinon edellä mainitusta Viipuri-runosta.

Jäähyväiset ja muisto

On myös muutamia runoja, jotka on kirjoitettu aivan sodan lopussa ja jotka ovat tavallaan hyvästijättöjä Viipurille. Marianne Thesleff (1908–1992) on muistelmateoksessaan *Ihana elämä* siteerannut kaksi runoa, jotka sijoittuvat Viipurin lähistölle ja jotka hänen sisarensa Ethel Wahren (1906–1978) on kirjoittanut. ”Epilobium” kuvaa punaisina hohtavia kukkia, jotka kasvavat poltetun metsän tuhkasta. Toisen runon, ”Viimeisen illan” alussa on dateeraus

”Jäähyväisillä jälleenrakennetussa talossa Suomenvedenpohjalla kesäkuun 12. päivänä 1944”. Runo on sävyltään varsin lohduton: ”Puutarhasi on raiskattu / voikukka on vallannut / ja pelkät rikkaruohot.”⁵¹ Myös Marianne Thesleffin veli Alexander Thesleff on kirjoittanut runon, joka liittyy Lavolan kartanon muistoihin. Runoilija mainitsee useita läheisiä paikkoja: ”kaukaisen Vendelän / ja Juustilan / ja Vatikiven kosken / selän aavan / Viipurin suuntaan / kaislaisen lahden / peninkulmaiset metsät / ja vanhat kartanot, / jotka kerran olivat / oma maailmansa.”⁵²

Kun sotien jälkeisenä aikana menetettyä Viipuria on kuvattu lukemattomissa muistelmateoksissa ja -artikkeleissa sekä kuvateoksissa, sama pitää paikkansa myös runouteen nähden, mistä edellä on jo mainittu Eeva-Liisa Mannerin kohdalla. Ehkä tunnetuin runo on P. Mustapään ”Satakieli Monrepoonsa”, joka ilmestyi kokoelmassa *Jäähyväiset Arkadialle* (1945). Samoin voidaan mainita jo edellä esillä olleen Unto Kupiaisen runo ”Homo Crescens, Viipurin Klassillisen Lyseon 70-vuotisjuhlaan 5. 11. 1949”. Juhlissa esitetty runo ilmestyi sittemmin Kupiaisen kokoelmassa *Rakastunut koppakuoriainen* (1950). Runossa puhutellaan historian runotarta Kleioa. Viipuria ei siinä mainita nimeltä muuten kuin otsikossa, ei myöskään mitään Viipuriin liittyviä paikannimiä, mutta kaupunkia ei voi olla ajattelematta, kun runoilija sanoo: ”sa virka, tokko milloinkaan / mielteliääksi jäät, / kun elämästä edessä / pala lohkaistaankin pois, / juuri kun ois se kypsynyt / ja täyteläisin ois.” Historian kulku nähdään pelilautana: ”On pelilauta, nappulat / ja kaksi pelaajaa. / On musta vasten valkoista, / elämä kuolemaa. / Ja kansakunnat, kaupungit / pois syödään, häviää. / Kleio, sa virka, mitä jää, / kun tyhjä lauta jää.” Poliitiikan vertaaminen peliin ja pelinappuloihin ei ole mitenkään omintakeista – esimerkiksi Koskenniemellä on Versailles’n rauhansopimukseen liittyvä pieni satiirinen runo ”Jahve ja Piru noppasilla” – mutta Kupiaisen käyttämä vertauskuva on kuitenkin varsin onnistunut.

Sanomalehdistä uskollisimpana tilapäisrunouden julkaisijana pysyi *Karjala*. 29.11.1979 lehti oli omistettu talvisodan syttymisen 40-vuotismuistolle. Mukana oli peräti 11 tilapäisrunoa, joista yksi oli omistettu Viipurille. Helmi Lenhon runo ”Viipuri, muistojen kaupunki” suorastaan luetteli kaupungin eri kohteita. Niitä olivat esimerkiksi Torkkelin puisto, kuvanveistäjä Jussi Mäntysen Hirvi-patsas, Alvar Aallon kirjasto, Pyöreä torni, Vahtitornin kello, Onni- ja Vellamo-laivat, Torkkeli Knuutinpojan patsas ja Monrepos. Myös lähipitäjiä mainittiin: niiden tuotteita, kuten Muolaan ja Kyyrölän saviruukkuja myytiin Viipurin torilla.

Sotien jälkeisestä Viipuri-nostalgiaa tarjoavat esimerkin myös eräät iskelmätekstit, tunnetuimpina Annikki Tähten esittämänä suosittu 1950-luvun iskelmä ”Muistatko Monrepoon”, jonka sanat ovat Aili Runnen ja sävel Erik

Lindströmin, sekä Juha ”Watt” Vainion esittämä ”Sellanen ol’ Viipuri”. Jälkimmäisessä on oikeastaan kyse Eino Kettusen tekstistä ”Ilta Viipurissa” (Sellanen on Viipuri) vuodelta 1929; sen sanat uudisti Saukki muotoon ”Sellanen ol’ Viipuri”.

Kaupunki sodan aikana runouden silmin

Sota-aika sai monet suomalaiset kirjoittamaan runoja, joita julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä ja jotka muissa olosuhteissa olisivat varmaan jääneet pöytälaatikkoon. Monet runoilijoista olivat harrastelijoita, mutta monet olivat julkaisseet myös kokoelman tai kokoelmia. Osa oli rintamamiehiä ja - naisia, osa taas kotirintamalla olleita vanhemman sukupolven edustajia. Naisten osuus Viipuri-aiheisten runojen kirjoittajina aineistossa on Eeva-Liisa Manneria ja eräitä muita lukuun ottamatta perin vähäinen. Kirjoittajina oli sekä suomen- että ruotsinkielisiä. Runojen kirjoittaminen Karjalasta ja Viipurista oli kirjoittajilleen epäilemättä osa isänmaallista tehtävää, johon kokoelmien lehtiarvostelijatkin suhtautuivat kunnioittavan suopeasti. Tällaista isänmaallista tehtävää olivat suorittamassa myös ajankohdan keskeiset runoilijat. Merkittävämpien runoilijoiden sota-ajan kokoelmat, Hellaakosken *Vartiossa* tai Kupiaisen *Kalvan laulu*, olivat välitöitä, joita myöhemmin ei juuri ole noteerattu. Taiteelliselta kannalta ajankohtaan sidotut tilapäisrunot ovat tavallisesti vähäarvoisia, mutta ne ovat usein kiinnostavia aikansa dokumentteina tiivistäen yksinkertaiseen muotoon ajassa liikkuneita yleisiä näkemyksiä. Niissä on runsaasti symboliikkaa, kielikuvia ja aineistoa, joka muutenkin tunnetaan tuon ajan proosatekstien ja julkisten puheiden retoriikasta, mutta joka suomalaisessa runoudessa oli ollut yleistä jo aikaisemmilla vuosikymmenillä. Tämä pitää erityisen hyvin paikkansa juuri sota-ajan Viipuria kuvaavien runojen kohdalla. Suurimmillaan Viipuri-innostus oli runoudessa kaupungin takaisinvaltaamisen jälkeisinä päivinä. Runoja, etenkin Kivimaan runoa, julkaistiin lehdessä kuin lehdessä.

Tässä käsiteltylle runoaineistolle on tyypillistä Viipurin näkeminen paikkana idän ja lännen välissä. Viipuri on myös lukko pitämässä ovea suljettuna itään päin samalla kun se on portti länteen ja vartiopaikka. Tällöin runoissa on kysymys länsimaisen sivistyksen ja idän barbarian, Aasian, vastakohtaisuudesta; Viipuri on tässä etuvartiopaikka. Kaupunki onkin saanut jo itsessään symbolisen aseman. Sen keskeinen rakennus on linna, johon liittyy myös lippu tai viiri mainitaan usein symbolina Suomen vapaudesta. Maamerkkeinä toimivat myös vanhat kirkontorni ja raatihuoneen torni. Historiallisena hahmona esiintyy erityisesti Torkkeli Knuutinpoika. Runoissa tuodaan esille vanhoja historiallisia muistoja, jotka liittyvät kaupungin ruotsalaiseen histo-

Torkkeli Knuutinpojan patsas mainittiin sodan aikana lukuisia kertoja Viipuria kuvaavissa runoissa. Wiipurin arkistoyhdistyksen kuvakokoelma / Wiipuri.fi. C1a21.

riaan. Sen sijaan esimerkiksi uusia merkittäviä rakennuksia, kuten Alvar Aallon kirjastoa, Uno Ullbergin taidemuseota tai maakunta-arkistoa, ei lainkaan mainita. Venäjän puolelta mainitaan negatiivisessa mielessä Pietari Suuren patsas. Monet runot kuvaavat kaupungin kokemia tuhoja samalla kun ne herättävät mieliin muistoja kaupungista. Ajatukset portista ja lukosta sekä linnasta ja lipusta toistuivat sota-aikana myös proosakirjoituksissa. Usein mukana on myös uskonnollista sanastoa, vaikka ei välttämättä leimallisesti kristinuskoon liittyen.

Osa tässä käsitellyistä runoista oli kiinteästi ajankohtaan liittyvää, sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistua tilapäisrunoutta. Tällaista runoutta on Suomessa kirjoitettu runsaasti, mutta voi hyvinkin sanoa, että se koki viimeisen suuren nousunsa juuri talvi- ja jatkosodan aikana. Koskaan myöhemmin ei sanomalehdissä ole enää julkaistu niin runsaasti runoja.

Viitteet

- 1 Koponen & Viitanen 1941, 7. Eino Leinon runon lopussa on päiväys 14.9.1912.
- 2 Karjala-aiheisesta runoudesta ks. esim. Ilmari Pimiän Karjala-runouden kokoelma *Unen maa* (1942), Viljo Tarkiaisen toimittama huomattavan monipuolinen ja valaisevalla johdannolla varustettu kokoelma *Karjalan laulu* (1941) ja Hannes Sihvon toimittama antologia *Runojen ja kuvien Karjala* (1981). Pimiän kokoelmassa Viipuri ei tule mitenkään esille; Sihvon antologiassa Viipuria edustaa Jaakko Juteinin ”Höyrylaiva Viipurissa 1839” (Käkisalmi tulee esille kahdessa runossa). Martti Larnin toimittamassa kokoelmassa *Laulun miekka* (1944), jossa on runoja Heikki Asunnalta, Antero Kajannolta, Viljo Kajavalta, Larin-Kyöstiltä ja Riku Sarkolalta sekä antologian toimittajalta, Karjala tulee monessa runossa esille. Viipuri mainitaan kerran, Larnin runossa ”Pyhä taru”, jossa lehdessä luetaan Viipurissa kaatuneesta; Larni 1944, 134.
- 3 Ks. Sihvo 1973, jossa runsaasti esimerkkejä varhaisemmasta Karjala-aiheisesta runoudesta.
- 4 Roselius 2013, 43–44.
- 5 Roselius 2013, 38.
- 6 Lindgren 2000, 171–173.
- 7 Lindgren 2000, 173.
- 8 Goethe 1965, 306, vrt. myös 203.
- 9 Goethe 1965, 612.
- 10 Goethe 1965, 306.
- 11 Eino Leinon runossa ”Terve Ukraina” on dateeraus 29.6.1917. 1920-luvulla Leino kirjoitti runon ”Uljas Ukraina” ja hänen kokoelmaansa *Shemeikan murhe* (1924) sisältyy runo ”Ukrainalainen legenda”. ”Terve Ukraina” -runon on säveltänyt Olli Saari, ja sitä esitettiin mielenosoituksessa, ks. *Helsingin Sanomat* 27.2.2022.
- 12 Palmgren 1966, 44. Palmgrenin työväenliikkeen kirjallisuutta käsittelevät teokset antavat ilmiöstä monipuolisen kuvan.
- 13 *Täältä jostakin* -kokoelmasta ks. Tepora 2011, 306.
- 14 Aineisto on Kansallisarkistossa (KA) T-10602/24–25, Päämajan tiedotusosasto (Ttus 1), Puolustusvoimain *Täältä jostakin* -runokokoelmaa varten lähetetyt runot 1942–1944.
- 15 Kyseessä on noin kuukausi kirjoittamisen jälkeen kaatuneen Jorma Raekallion runo, KA T-10602/24.
- 16 Alikersantti Teuvo Valkosen runo (KA, T-10602/25); siinä Viipuri on esillä yhdessä säkeistössä, jossa kaupunki esiintyy hilpeuden, soiton ja laulun paikkana.
- 17 Esim. majuri E. Backmanin runo ”Evakkotyttö”, jossa kuvatulla työllä on Viipurin muistot (KA, T-10602/24) ja vääpeli Väinö Ojansivun runo ”Siirtolaisen paluu Karjalaan”, jossa on säe ”näen viirin Viipurin linnan” (KA, T-10602/25).
- 18 Eero Eerolan tuotantoa ovat mm. runot ”Viipurin linna” (kokoelmassa *Kuokka, miekka ja auringon Osmo*, 1930; ks. Krohn 2009, 141–143) ja ”Viipurin marssi”, ks. Krohn 2009, 162.
- 19 Into Auerin tuotantoa ovat laajahko kertova runo ”Kaarle Knuutinpoika Viipurissa”, ks. Krohn 2009, 314–316; Viiste 1948, 8–9, ja runo ”Vanhassa talossa”, ks. Viiste 1948, 98–99; Auerista runoilijana ks. myös Turpeinen 1995, 24–28, 202–203, 218.
- 20 Arvostelussaan Kupiaisen kokoelmasta (*Helsingin Sanomat* 12.5.1941) Lauri Viljanen nimenomaan mainitsi siitä, että Kupiainen oli itsekin asettanut kokoelmansa tilapäisrunouden puitteisiin. – Kupiaisen esipuheessa oleva viittaus Thermopylaihin on ollut Suomen sotien yhteydessä hyvin yleinen. Iivo Härkönen on jopa antanut nimen Suomen Termopylai vuonna 1940 ilmestyneelle kokoelmalleen.
- 21 Zilliacuksen Karjala- ja Viipuri-yhteyksistä ks. Riikonen 2020 ja 2022.
- 22 Viipurista Eeva-Liisa Mannerin henkilöhistoriassa ks. lähemmin Tuurna 2021, 13–42.

- 23** Krohn 2009, 319, suomentaa sanan *festspel* juhlanäytännöksi, mikä hävittää viittauksen olympialaisiin.
- 24** Tällaiset Suomen historiaan liittyvät nimisarjat ovat etenkin erilaisia tapahtumia juhlivissa tai kuvaavissa runoissa olleet yleisiä; niillä on perinteitä A. Oksasen ”Suomen valta” -runosta alkaen: ”Äänisjärvi, Pohjanlahti, Auran rannat, Vienansuu”; ks. esim. Luostarinen 1986, 150.
- 25** Torkkeli Knuutinpojan patsaan vaiheista ks. Hirn 1964, 102–118, Pietari Suuren patsaan vaiheista Hirn 1964, 119–141.
- 26** Ajatuksella rajamaasta oli suomalaisessa runoudessa ja muistelmakirjallisuudessa pitkä perinne, ks. esim. Lähteenmäki 2009, 345–352.
- 27** Koskenniemen ”Karjala”-runosta ks. Tarkiainen 1941, XXVI. Tarkiaisen mukaan Koskenniemen ”Karjala”-runossa maakunta on ”[t]raagillisen taistelun kruunaamana /.../ kohonnut runoilijan näkemyksessä samalla kertaa suomalaisen sekä yleisinhimillisen sankaruuden yleväksi edustajaksi”. Koskenniemen ”Karjala” ilmestyi pian talvisodan jälkeen *Uudessa Suomessa* 24.3.1940, lopussa oli dateeraus ”Pitkänäperjantaina 1940”. Samassa *Uuden Suomen* numerossa oli Rafael Koskimiehen artikkeli ”Vapauden puolesta”, jossa tarkasteltiin Goethen Egmont-draamaa.
- 28** Tepora 2011, 313–316.
- 29** Kajavan runo ilmestyi julkaisussa *Suomen lipun päivä 24.6.1943*, ks. Tepora 2011, 298, 393–394.
- 30** Kupiainen 1935, 46.
- 31** Ks. Viiste 1948, 41. Kalle Väänänen on puolestaan runoillut ”Vanhasta kelloturnista”, ks. Viiste 1948, 36–37.
- 32** Viiste 1948, 47.
- 33** Ks. esim. Hökkä 1991, 20. Olavi Paavolainen mainitsi ilmiöstä ironisesti *Synkän yksinpuhelun* päiväkirjamerkinnässä 12.5.1944, Paavolainen 1946, 858.
- 34** Manner 1951, 7–8.
- 35** Tuurna 2021, 29–30.
- 36** Manner mainitsee viipurinrinkelin kokoelmassaan *Kirjoitettu kivi* (1966); ks. Tuurna 2021, 140–141.
- 37** Ks. Riikonen 1995.
- 38** Tuurna 2021, 130, 140.
- 39** Erityisesti *Itä-Karjala* -lehti julkaisi runsaasti tilapäisrunoja. Yksi niistä oli kouluneuvos Alfred Salmelan runo ”Karjalan virsi”, jossa todettiin mm. ”On heimomme hellä vapaa nyt / Idän inhan ikehen alta”, *Itä-Karjala* 19.8.1942.
- 40** Proosakirjoituksista mainittakoon Viljo Kajavan artikkeli ”Miten Sortavala vallattiin” (*Uusi Suomi* 17.8.1941) ja Armas J. Pullan ”Ja niin me marssimme Sortavalaan” (*Uusi Suomi* 19.8.1941).
- 41** Viipuri-runoudessa lipun asemesta puhutaan toisinaan viiristä.
- 42** Kivimaan *Lumikevät*-kokoelma sisältää pääasiallisesti talvi- ja jatkosotaan liittyviä runoja. Talvisotaan liittyvä runo ”Ikuinen Karjala”, jatkosotaan runo ”Carelia Fennica”.
- 43** Jaarnion tilapäisrunoutta on myös ”Karjalan nousu”, joka julkaistiin *Itä-Karjalassa* 19.8.1942.
- 44** Aminoffin teoksesta ks. Riikonen 2021, 313–315.
- 45** Muutama päivä myöhemmin, 5.9.1941, oli *Arbetarbladetissa* Diktoniuksen kirjoitus ”Sibelius och Karelen”.
- 46** Ulkomaalaisten sodan aikana kirjoittamat Suomea koskevat runot eivät ole vallan harvinaisia. Niitä on Suomessa julkaistu antologiassa *Sotalaivi* (1940). Mukana on runoja ruotsalaisilta Sten Selanderilta, Stellan Arvidsonilta ja prinssi Wilhelmiltä sekä amerikkalaiselta Putnam King Barstowilta.
- 47** Vrt. myös Luostarinen 1986, 336.
- 48** Klamin *Yön vartiassa* -kokoelman runon ”Syksyn sana” lopussa on dateeraus ”Viipurissa syksyllä v. 1939” ja runossa ”Isänmaan kohtalon hetkellä” dateeraus ”Viipuri, v. 1939”.
- 49** *Asemies*-lehden muita runoilijoita olivat etenkin Heikki Asunta, Antero Kajanto, Väinö Kanervo ja Unto Kupiainen.

- 50 Lempi Jääskeläisellä on myös *Taistelu Viipurista* -niminen historiallinen romaani (1935), mutta sen tapahtumat sijoittuvat 1700-luvun lopulle.
- 51 Thesleff 1980, 234–236; Krohn 2009, 298–300; Riikonen 2021, 291.
- 52 Thesleff 1980, 149–150. Marianne Thesleffin sisaren ja veljen kirjoittamat runot eivät sisälly Marianne Thesleffin teoksen alkukieliseen versioon *Jag föddes till ett ljuvligt liv* (1977).

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

T-10602/24–25, Päämajan tiedotusosasto (Ttus 1)

Puolustusvoimain Täältä jostakin -runokokoelmaa varten lähetetyt runot 1942–1944

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 1941

Ajan Suunta 1941

Arbetarbladet 1941

Asemies 1941–1943

Aseveli 1941

Hakkapeliitta 1941–1942

Helsingin Sanomat 1941

Hufvudstadsbladet 1941

Hämeen Sanomat 1941

Ilkka 1941

Itä-Karjala 1942

Kainuun Sanomat 1941

Kaleva 1941

Kansan Lehti 1941

Kansan Voima 1941

Karjala 1941–1943, 1979

Karjalainen 1941

Maaseudun Tulevaisuus 1941

Suomen Kuvalehti 1941–1942

Suomen Sosialidemokraatti 1941

Turun Sanomat 1939, 1941

Uusi Suomi 1940–1941

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Anon. (toim. 1940). *Sotalarvi*. Runovalikoima. Helsinki: Otava.

Goethe, Johann Wolfgang von (1965). *Tarua ja totta*. Valitut teokset III. Neljäs painos. Suom. J. A. Hollo. Helsinki: Otava.

- Hellaakoski, Aaro (1941).** *Vartiassa. Runoja sodan vuosilta.* Helsinki: WSOY.
- Hirn, Sven (1964).** *Rajatapauksia. Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja.* Suom. Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Otava.
- Hökkä, Tuula (1991).** *Mullan kirjoitusta, auringon savua. Näkökulmia Eeva-Liisa Mannerin runouteen ja sen modernismiin.* SKST 553. Helsinki: SKS.
- Kivimaa, Arvi (1942).** *Lumikevät ja muita runoja.* Helsinki: Otava.
- Klami, Dagmar (1940).** *Yön vartiassa. Runoja.* Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- Koponen, Emil & Eero Viitanen (1941).** *Viipurin viimeiset päivät. Asiakirjojen ja omien kokemusten perusteella kuvattuna.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Koskenniemi, V. A. (1940).** *Latuja lumessa. Kenttäpostia ynnä muita runoja.* Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- Krohn, Aarni (toim. 2009).** *Viipuri. Kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki.* SKST 1215. Helsinki: SKS.
- Kupiainen, Unto (1941).** *Kalvan laulu. Runoja.* Helsinki: Otava.
- Kupiainen, Unto (1945).** *Lyyra ja miekka. Runoja.* Jyväskylä – Helsinki: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- Kupiainen, Unto (1950).** *Rakastunut koppakuoriainen. Runoja.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Larni, Martti (toim. 1944).** *Laulun miekka. Runoja.* Helsinki: Suomen Kirja.
- Lindgren, Liisa (2000).** *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa.* SKST 782. Helsinki: SKS.
- Luostarinen, Heikki (1986).** *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö.* Tampere: Vastapaino.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944.* Historiallisia Tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Manner, Eeva-Liisa (1944).** *Mustaa ja punaista. Runoja.* Turku: Aura.
- Manner, Eeva-Liisa (1951).** *Tyttö taivaan laiturilla.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Manner, Eeva-Liisa (1956).** *Tämä matka. Runoja.* Helsinki: Tammi.
- Manner, Eeva-Liisa (1963).** *Tämä matka. Runoja.* Viides painos. Helsinki: Tammi.
- Mustapää, P. (1945).** *Jäähyväiset Arkadialle. Runoja.* Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Olavi (toim. 1943).** *Täältä jostakin. Suomen kenttäarmeijan runoja.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Olavi (1946).** *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Palmgren, Raoul (1966).** *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Pimiä, Ilmari (1942).** *Unen maa. Runoja Karjalalle.* Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Riikonen, H. K. (1995).** "Kamarimusiikkia ja hopeajuovaista proosaa. Eeva-Liisa Manner James Joycen tulkitsijana". *Suspiros, sospiri. Tutkielmia ja esseitä Eeva-Liisa Mannerin tuotannosta,* toim. Tuula Hökkä. Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 5. Helsinki, 69–103.
- Riikonen, H. K. (2020).** "Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari". *Monumenteista tanssiaskeliin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944,* toim. Anna Ripatti & Nuppu Koivisto. VSKST 22, 337–367.
- Riikonen, H. K. (2021).** "Ruotsinkieliset kirjailijat Karjalassa ja Viipurissa: aikalaishavaintoja ja nostalgiaa". *Diasporan Viipuri. Muistojen kaupunki sotien jälkeen,* toim. Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro. VSKST 23, 276–332.
- Riikonen, H. K. (2022).** "Emil Zilliacus tre landskap: Grekland, Italien, Karelen". *Wiborgs Nyheter* (2022:1), 4–5.
- Roselius, Aapo (2013).** *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyitin alkulähteillä.* Helsinki: Tammi.
- Sihvo, Hannes (1973).** *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana.* SKST 314. Helsinki: SKS.

- Sihvo, Hannes (toim. 1981).** *Runojen ja kuvien Karjala.* Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy.
- Tarkiainen, V. (koonnut 1941).** *Karjalan laulu. Valikoima Suomen Karjalan, Vienan, Aunuksen ja Inkerin runoutta.* Helsinki: Otava.
- Tepora, Tuomas (2011).** *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945.* Helsinki: WSOY.
- Thesleff, Marianne (1980).** *Ihana elämä.* Suom. Caius Kajanti. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Turpeinen, Tapio (1995).** *Tapaus Into Auer. Jääkäri liikkeen viimeinen näytös.* Helsinki: Tammi.
- Tuurna, Marja-Leena (2021).** *Eeva-Liisa Manner. Matka yli vaihtelevien äärten.* Helsinki: Tammi.
- Vaara, Elina (1942).** *Loitsu. Runoja.* Porvoo: WSOY.
- Viiste, Juhani O. V. (1948).** *Viihtyisä vanha Viipuri. Kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki.* Kolmas painos. Porvoo: WSOY.
- Zilliacus, Emil (1940).** *Finlands festspel. Ett knippe tidsdikter.* Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Zilliacus, Emil (1943).** *Silverhöst.* Helsingfors: Holger Schildts förlag.